

Львів, 1993. Т. 225. 5. Гарасимчук В. Матеріали до історії козаччини ХУІІ віку/ Василь Гарасимчук: життя і творчість /1880-1944/. Львів, 1994. 6. Мицик Ю. З українського дипломатарія другої половини ХУІІ століття// Записки НТШ. Львів, 1997. Т. 233. 7. Модзалевский В. К характеристике отношений между монахами Мгарского монастыря и Лубенскими козаками в 1649-1661 гг.// Киевская старина. К., 1906. Т. 92. Кн. 3 /март/. 8. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Чернигов, 1867. Вып. 2. 9. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2-х т. К., 1993. Т. 1-2. 10. Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року// Записки НТШ. Львів, 1991. Т. 222. 11. Сіверянський літопис. Чернігів, 1997. № 1-2.

Т.В. Смирнова

МІЖДЕРЖАВНИЦЬКІ ВЗАЄМОВПЛИВИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ В КІНЦІ ХУІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТЬ

© Смирнова Т.В., 2001

Проаналізовано вплив сусідніх держав на розвиток політичних, соціально-економічних, релігійно-духовних та культурних процесів на Волині в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ ст.

In the article the observation of the influence of neighbouring states about their development of political, social-economical, religions-spiritual and cultural proceses in Volynska region in the end of ХУІІІ с. – the beginning of ХІХ с. was held.

Занепад України в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ століть був безпосередньо пов'язаний з безмежною політичною, релігійною, національною, соціокультурною владою сусідніх держав. Міждержавницькі взаємовідносини цих країн та України будувалися на насильницьких та колонізаторських позиціях відносно останньої. Влада російського абсолютизму, польського та австроугорського впливу поширювалася на всю територію тогочасної України, на всі її губернії. Так, Україна в цей час продовжувала вирішувати історично важливі питання своєї незалежності та державності шляхом повалення царського самодержавства, абсолютистської системи та створення своєї власної незалежної політичної структури, нової національної організації.

Отже, усвідомлення потреби історичного осмислення себе, свого місця в рідній та світовій історії, свого майбутнього та сьогодення, постало в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ століть перед Україною, як і перед багатьма європейськими народами.

Аналізуючи минуле та виносячи належні уроки історії з попередніх епох, українська нація намагалася всіма силами позбавитися нав'язаної залежності від своїх сусідів (Росії, Польщі, Австро-Угорщини та ін.) та впевнено стати на шлях побудови самостійної держави.

Україна протягом всієї своєї історії була незалежною державою і в стосунки з іншими країнами входила тільки на основі рівності. У княжу добу Україна, будучи могутньою державою, була зруйнована татарами. Для оборони від ординців вона з'єдналася з Литвою, а опісля з Польщею. Слід зазначити, що це не було підданство: український народ увійшов у зв'язки з сусідами як вільний і незалежний, на основі забезпечення прав і привілеїв. Під час війни з Польщею приєднання до Московщини базувалося також на основі рівності та свободи. Отже, попавши практично у цілковиту залежність від сусідніх держав у кінці ХУІІІ –

на початку ХІХ століть, державні фундаменти України похитнулися, що досить негативно вплинуло на весь політичний, соціально-економічний та культурний стан та розвиток всієї території України в цей час.

"Козацька держава є сьогодні в стані кризи, вона хвилюється і б'ється під ногою колоса, що їх розчавлює", – писав француз Массон на початку ХІХ століття [1, с. 261].

Про яскраво виражені польські впливи на Волині свідчить масове переселення поляків в цей регіон, яке почалося ще у ХІV–ХУІ ст., коли Західна та Правобережна Україна відійшла до Польщі. Поляки принесли на ці землі разом із власним суспільним досвідом свої культурно-освітні традиції і перш за все оригінальну систему виховання, яка формувалася в стінах єзуїтських колегіумів. Приєднання України до Росії в 1654 році тільки зміцнило позиції католицької освіти, оскільки Правобережна Україна залишилася в межах Польщі. Військові сутички Росії з Туреччиною та кримським ханом закінчилися трьома послідовними поділами Польщі (1772, 1793, 1795 рр.), яку було поділено між Австрією, Прусією та Росією. Волинські землі опинилися у складі останньої. На думку Яківа Лавриченка: "Українці під Австрією мали більш національного щастя, як українці під Московщиною" [2, с. 9]. Як бачимо, вплив Росії на Польщу, послаблену в свій час її поділами, був величезний. Отже, доля українських земель вирішувалася у боротьбі між сусідніми державами Польщею і Росією.

Як зазначає І.П.Крип'якевич: "У ХУІІІ ст. польська мова цілком увійшла в урядові акти, навіть на Волині і Київщині, що давніми конституціями мали забезпечене вживання української мови" [1, с. 231]. Даний історичний факт так само засвідчує про значні польські впливи на українські землі у вищезгаданій період часу.

Незважаючи на зовнішній характер польської чи московської держав, Україна довгий час провадила свою незалежну політику. В українському громадянстві завжди були живі прагнення незалежності, і вони пробивалися навіть тоді, коли Москва вже наклала руку на українську автономію [1, с. 233-234]. Територію України було поділено на генерал-губернаторства та губернії, а місцевій владі було доручено всіма засобами з'єднати українські землі "з загальною сім'єю" корінних російських губерній" [1, с. 253].

Внаслідок другого поділу Польщі в травні 1793 року на приєднаних до Російської імперії землях було утворене Ізяславське намісництво (генерал-губернаторство), яке поділялося на Мінську, Ізяславську і Брацлавську губернії. Першим генерал-губернатором був призначений Кречетніков, а після його смерті в кінці 1793 р. – генерал-поручик Т.І. Тутолмін. Губернатором Ізяславської губернії у 1795 році був В.С. Шереметьєв [3]. Ізяславська губернія складалася з 23-х повітів, а володарями 12-ти її міст були польські магнати: Потоцькі, Любомирські, Сангушки, Яблуновські, Ржевуцькі, Браніцькі, Іллінські, Ворцель та інші. Як зауважує М.С.Грушевський з приводу шляхти: "Починаючи з половини ХУІІІ ст. Західна Україна у верхніх прошарках населення ополячується надзвичайно швидко та сильно, то на кінець ХУІІІ ст. навіть на Волині залишилася невелика кількість православних шляхетських родів, а в Галичині та на Поділлі – вони зникли взагалі – збереглися лише дрібні роди, побутом та достатком більше наближені до селян, ніж до шляхти" [4, с. 283]. На Правобережжі велику власність мали також московські дворяни, і тільки на Лівобережжі збереглися землевласники-українці, нащадки козацької старшини.

Магнати – в переважній більшості ті, що походили з давніх українських родів, – були носіями польської культури в Україні. По всіх містах побудовано величні костели та кляштори різних польських черничих орденів (наприклад, базиліанів) і засновано польські

школи. Це була добре запланована та організована акція полонізації українського народу шляхом латинізації. У середині ХУІІІ ст. з'явилися нові окремі "проекти на знищення Русі", які об'єктивно висвітлюють ті настрої, що панували серед польського панства, "які всіма можливими засобами намагалися знищити ненависну "хлопську націю" [1, с. 230].

Після другого (1793р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі польська шляхта зберігала своє панівне положення, свої маєтки, посади, відповідно впливаючи на подальший розвиток волинського регіону. Пояснюючи дану ситуацію, слід зазначити, що російський імператор Олександр І був достатньо наблизений до польських аристократів, великих землевласників Правобережної України, завдяки чому дозволив більшості з них зайняти високі пости. Не малу роль відіграли і особисті причини – це роман царя Олександра І з княжною М. Нарішкіною з дому спольщених князів Четвертинських [5]. І як зазначає І.Лісяк-Рудницький, "російська влада, принаймі до 1630 року, признавала Правобережну Україну за сферу польських впливів" [6].

Велика роль належала польським магнатським родам щодо розвитку продуктивних сил та формування товарно-ринкових відносин. Магнати перетворювали свої латифундії на капіталістичні підприємства. Поміщицькі аграрні господарства Браніцьких, Любомирських, Четвертинських, графів Потоцького, Грохольського й інших працювали на ринок. Як стверджує у своїй статті "Підприємницька діяльність князів Сангушків" В.В.Павлюк: "Родовита знать, володіючи капіталами, активно вела внутрішню і зовнішню торгівлю, витісняючи європейських конкурентів, організовувала кредитні товариства, банки" [7].

У першій половині ХІХ століття приватні володіння шляхти в Волинській губернії були найбільшими з трьох губерній Правобережжя – 1.297.000 десятин (Київська – 858.000 десятин, Подільська – 861.700) [8]. Тому необхідно зацентувати увагу на тому, що на Правобережжі аж до польського повстання 1830-1831 рр. панував польський елемент.

Певною мірою вплив шляхти на Волині в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ ст. яскраво проявлявся у помітних зрушеннях в сільському господарстві. Зростала товарність сільськогосподарської продукції за рахунок появи нової техніки, експорту пшениці: в 1833 році було експортовано 300.000 четвертей збіжжя, 1840 р. – 500.000, 1847 р. – більше одного мільона четвертей [9].

На 1840-й рік на Волині було 983 винокурних заводи, 34 пивоварні, 11 заводів по виробництву свічок, 11 миловарень, 32 шкіряних заводи, що також належали шляхті [10].

Звичайно, це далеко не весь перелік тих позитивних перемін в економічному житті Волині даного періоду, але й вони свідчать про відповідний вплив польського елемента в цій галузі.

Але становище поміщицьких селян, що вібували панщину у панських маєтках, залишалося важким. Як зазначає М.С.Грушевський: "представниками української народності в цей час стає головним чином селянська маса, інертна і темна, яка зберігала свою національність саме тільки силою цієї темноти..." [4, с. 283]. Але як спротив власному кріпацтву та гніту абсолютизму у селянському середовищі все активніше визрівала думка про національну боротьбу, яка проявлялася у таких соціальних рухах, як гайдамаччина (1743 р.) та коліївщина (1768 р.). Отже, сприятлива для революційних рухів ситуація склалася у кінці ХУІІІ ст. як на всій території України, так і на Волині зокрема.

Про природу гайдамаччини відомий вітчизняний історик та науковець ХІХ ст. Антонович В.Б. висловлювався так: "політично-соціально-релігійний рух як продовження одвічної боротьби двох начал – і вольниця, спрагла сваволі та поживи, викликана польсько-шляхетними порядками в Україні" [11].

На кінець XVIII ст. нав'язана поляками унія утвердилася по всій території Західної України, за виключенням лише північної Молдавії (пізнішої Буковини) та придніпровської полоси Правобережжя. "Це була явна перемога над українським життям – не лише над її церквою, але й над національними традиціями, над душею народу: у народа було забрано все те, що називалося його святинею" [4, с.290]. Але повної денаціоналізації народу не відбулося. Унія не позбавила українське духовенство та паству від принижень, від жалюгідного існування – зате вона не виправдала і надій, покладених на неї і з католицької сторони. "Замість різноманіття національностей, було різноманіття релігій – православної та католицької, так що перехід з православ'я в католицизм розумілося б як відмова від своєї національності, так як той, що перейшов в католицизм приймав як переважно польську мову та культуру, ставав поляком сам і виховував у цьому напрямку своїх дітей" [4, с. 283].

Українці під царською Росією були прибиті панцизним ярмом, що було ліквідоване аж у 1861 році, та переживали велику русифікацію через церкву, школу та адміністрацію. Церковні братства, які рятували українську національність та духовність нашого народу під Польщею, Польща встигла розгромити ще перед своїм кінцем. Тому протистояти русифікації на Волині у кінці XIX ст. вже не було кому. Єдиним позитивним кроком московської окупації було те, що у 1839 році на Церковнім соборі було одногосно анульована ненависна для всіх українців унія. У той же час населення Волині замкнулося і обмежилося своїми моральними кордонами від русифікаційних міст і жило за своїми неписаними моральними законами. Столицею Великої Волині у XIX ст. стає Житомир [2, с. 10].

Після поразки польського повстання в листопаді 1831 року в житті польської шляхти почався період значних перемін. Царський уряд був однозначно настроєний на ліквідацію польського національного руху і з цією метою скасувати всі адміністративно-правові відмінності між Правобережною Україною та російськими губерніями. Микола I заявив генерал-губернаторові Д.Бібікову, що "має намір силою добитися піднесення православ'я і російських елементів, і що не заспокоїться до тих пір, поки області Правобережжя не зіллються в одне тіло і душу з іншими частинами імперії". Для реалізації цього плану у вересні 1831 року уряд створив при сенаті спеціальний комітет Західних губерній, який очолив голова комітету міністрів князь В.Кочубей [12].

У кінці XIX ст. так висловиться з цього питання В.Б.Антонович: "...українці і росіяни настільки різні, що їм політично їм слід жити окремими державними організаціями" [13, с. 755]. А що стосується польського питання, то цей же автор зазначає: "Польська держава і польська шляхта у продовж багатьох століть відігравала в історії українського народу негативну роль". Він спростовує культуртрегерську та свобододавчу місію поляків на Україні. З іншого боку, він відстоює право українців бути і відчувати себе українцями в Російській державі XIX ст., боронячи українську мову й науково регламентуючи історичну тяглість характерних рис українського етносу [13, с. 752].

Про стан Польщі на кінець XIX ст. Антонович В.Б. пише: "Якби намітить головні точки переконань шляхетських, то вийде, що в релігійному взгляді загально панував католицький фанатизм, затим був шовіністичний патріотизм, котрий виявлявся у ненависті до всього непольського, у вірі в те, що Польща мала місію цивілізаційну і неначе стратила свою самостійність через те, що до цієї місії хотіла відступитися; що вона між народами "свята мучениця" [14].

Як було вже зазначено вище, освіта та виховання, включно світські в кінці XVIII ст. і до польського повстання 1830–1831 рр., на Волині повністю знаходилися в руках поляків, які з надзвичайною енергією зайнялися тут організацією навчально-виховної справи в на-

ціональному польському напрямку і досягли дійсно великих успіхів в розвитку польської культури на українському ґрунті, чого не було за часів польської Речі Посполитої.

Характеризуючи історію польського шкільництва на Волині, слід зауважити, що загалом ХІХ ст. належить до драматичних часів, але на початок цього століття все ж таки припадає період широкого розвою польських навчальних закладів. Щоправда, російська історіографія розцінювала це явище ще й як "небезпечну для Росії затію" [15].

Необхідно наголосити на яскравій культурно-просвітницькій діяльності таких визначних постатей і фундаторів польської освіти на території Волині початку ХІХ ст. – Адама Чарторийського і Тадеуша Чацького. З їхньої ініціативи та за їх участю в краю відкрилася велика кількість народних шкіл. Крім того, А.Чарторийський, призначений попечителем Віленського навчального округу, заснував там ще й польський університет [16, с. 9].

Волинський поміщик Тадеуш Чацький, призначений візитатором Волинської, Подольської та Київської губерній, відкрив та заснував школи у Володимирі і Любарі, Клевані і Бердичеві, Луцьку і Овручі, Житомирі і Дубровиці, Барі і Вінниці. Завдяки його подвижницькій діяльності було організовано 126 парафіяльних училищ у Південно-Західному краї [16, с. 9].

Найбільшим досягненням Тадеуша Чацького в освітній галузі стало відкриття Кременецької гімназії (1805 р.) – унікального для Російської імперії закладу. За кілька перших років свого існування гімназія стала науково-педагогічним центром краю. Тому не дивно, що у 1819 р. її було перетворено в ліцей, що проіснував до 1832 р. Цей заклад став стійкою опорою польської освіти на Волині.

Нагадаємо, що за ініціативою Т. Чацького орден базиліан був перетворений із чернечого у виховний. Але наслідки польського повстання виявилися не лише у політичній сфері, але у культурній галузі: в освітній, зокрема, були скасовані всі польські навчальні заклади і перш за все Кременецький ліцей – "вогнище крамольних ідей". Власне ці події знаменували кінець польської освіти на Волині. По всій території України починається розбудова російської освітньої галузі. Так процес ополячення місцевого населення раптово змінився на протилежний – русифікацію, що не давало реальних можливостей повноцінно розвиватися національній освітній галузі на Волині в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ ст.

Державна великоруська школа, церква і державність притискали будь-які прояви українського життя ще більшою мірою, ніж польські інституції. У результаті цього волинські землі, які попали під владу Росії, надовго залишилися більш відсталими та забитими, ніж будь-які інші українські області.

Серед глибоких економічних і соціальних змін українське громадянство мусило шукати нових форм для своєї організації. Вже не було ніяких реальних можливостей спиратися на власну владу та армію, – під чужим гнітом необхідно було знайти інші організаційні основи. Абсолютиські держави вороже ставилися до всіх національних стремлень і придумували їх любимими засобами своєї адміністрації та поліції. Ці причини, а також західні впливи сприяли утворенню нових організаційних осередків – товариств, братств, масонських лож та ін.

У таких умовах поширювалося в Україні масонство. Найбільші масонські ложі снували у Полтаві – "Любов до істини" (1818 р.), а також у Києві – ложа "Об'єднаних слов'ян". До цих лож входила як польська, так і російська інтелігенція. На Волині: в Житомирі, Крем'янці, Рафалівці – були менші, тобто провінційні ложі, які мали цілком польський характер і підтримували тісні стосунки з польськими повстанськими організаціями. На жаль, ложі мало цікавилися суспільними питаннями, і тільки пізніше туди стали проникати ліберальні ідеї [1, с. 264].

"Товариство об'єднаних слов'ян" з центром у Новоград-Волинську, разом з іншими: "Південним товариством" – в Кам'янці та Василькові на Київщині, в Тульчині на Поділлі – ставили собі за мету повалення царського абсолютизму шляхом військового перевороту і створення республіки: вони домагалися знесення кріпацтва, яке вважали "справою ганебною, противною людству, рівних прав для всіх, повної свободи господарського розвитку" [1, с. 264]. Прихильники цих товариств викликали у 1825 р. у Петербурзі повстання декабристів, яке було розбите.

В ідеях, з якими виступило нове покоління, проглядалися політичні та культурні стремління спертися на народ. З історичного досвіду Січі, селянських повстань, гайдямаччини виробилося переконання, що влада повинна належати не панству, а черні. Нова інтелігенція, що не була пов'язана з дворянством, а часто походила із соціальних низів, прийняла такі гасла до своєї програми тим більше, що саме такі погляди набули великого розповсюдження на Заході після великої революції. Крім того, романтизм поставив народну масу в центр своїх зацікавлень.

Яскравим прикладом нової інтелігенції на Волині в першій половині XIX ст. був дослідник, науковець, історик, педагог, літературознавець М.І.Костомаров, який всіма силами намагався наблизитися до народу. Але, на жаль, тогочасних дослідників мало цікавило соціальне та економічне життя селянства, – вони звертали увагу тільки на народну словесність, шукаючи в ній джерел для свого погляду на світ. Демократичні ідеї та теорії, що надходили із Заходу, підштовхували тогочасних діячів національного відродження до поширення свого зацікавлення з літературознавчого поля на соціальне і економічне.

Як зазначав німецький дослідник Йоган Георг Коль (1841): "Немає найменшого сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, і Україна знову стане вільною і незалежною державою. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичними традиціями. Поки що Україна роздерта поміж сусідами. Але матеріал для будови Української держави лежить готовий: коли не сьогодні, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з цих матеріалів велику і незалежну державу" [1, с. 262].

Занепад держави кінця ХУІІІ – початку ХІХ ст., її національної індивідуальності зруйнував всі її попередні надбання, і українці постали перед проблемою побудови нової організаційної мережі. Історичні факти доводять, що польські впливи знищили залишки державності. Церква в цих умовах втратила свою справжню роль у суспільстві, тому не могла вирішувати всіх справ. Намагаючись зорганізувати боротьбу, братства різних регіонів та міст спрямовували всі свої зусилля на протистояння польському наступові, пильнували справи духовно-релігійного життя, займалися питаннями освіти тощо. Отже, вони хотіли скріпити національну дисципліну і об'єднати все громадянство під один провід. На превеликий жаль, цих зусиль було недостатньо для наведення політичного порядку в країні в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ ст.

У часи, коли Україна опинилася під політичним проводом Російської імперії, вона все ж таки залишалася передовою культурною країною і своїм культурним впливом підняла Московщину на вищий рівень. Вагому роль у цьому процесі відігравали тісні зв'язки та взаємовпливи України з Західною Європою, звідки і надходили нові ідеї, культурні течії.

1. Крип'якевич І.П. *Історія України*. – Львів: 1990. – 520 с. 2. Лавриченко Я. *Велика Волинь під царською Росією*. // *Літопис Волині* № 15. – Вінніпег, 1988. – С.8 – 12. 3. *Труди общества исследователей Вольни. Т.7*. – С.69. 4. Грушевський М.С. *Очерк истории украинского народа*. – К., 1991. – 400 с. 5. *Центральний Державний Історичний Архів*

України. Фонд 442. Оп. 748. Спр. 23. 6. ЦДІАУ. Ф. 442. Оп. 799. Спр. 274. 7. Павлюк В.В. Підприємницька діяльність князів Сангушків // Наукові записки. Т.І., ч.ІІ. – Острів, 1998. – С. 51 – 57. 8. Beauvois D. Polacy na Ukrainie. – Paryż, 1988. – Р.280. 9. Гуржій І. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. – Київ, 1962. – С.55. 10. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. – К., 1996. – С.252. 11. Каманин І.М. Труды В.Б.Антоновича по истории козачества // ЧИОНЛ. – К., 1909. Кн. 21, вып. 1 – 3. – С.44 – 52. 12. Грицак Я. Нарис Історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. – К, 1996. – С.95 – 96. 13. Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К, 1995. – 816 с. 14. Антонович В.Б. Твори. Т.І. – Київ, 1932. – С.36. 15. Батюшков П.Н. Волянсь. Исторические судьбы Юго – Западного края. – СПб, 1888. – С.257. 16. Сейко Н.А. Трагічні метаморфози. З історії польського шкільництва на Волині (ХІХ ст.) // Відродження мови, літератури. Історія України в національних школах. № 10. 1993. – К., 1993. – С.8 – 11.

О. М. Олексин

"ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА" – ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

© Олексин О. М., 2001

Розглянуто проблеми зародження української журналістики на території Східної Галичини. Основна увага приділяється першій українській газеті "Зоря Галицька", яка суттєв вплинула на становлення подальших українських часописів, сприяла поширенню української мови, літератури в краї, а також мала велике значення для культурного, суспільного і політичного життя українців Галичини.

The problems of the beginning of Ukrainian's journalism of the Galicia (the past of Eastern Ukraine) are considered in this article. The article is about the first newspaper "Zoria Galucka". Which helped to form Ukrainian media, helped to spread Ukrainian language, literature in Ukraine. And had a great importance for cultural social and political life Ukrainian people in Galicia.

Кожна освічена людина, яка хоче правильно розуміти сучасність, повинна знати минуле, історію своєї країни. Дату 15 травня ми не святкуємо. А цей день міг би стати днем української журналістики. 15 травня 1848 року була заснована перша українська газета "Зоря Галицька". Виникла вона у Львові на ґрунті "Русалки Дністрової" і дала поштовх для подальшого розвитку української періодики.

У 1848 році Європу сколихнула хвиля буржуазно-демократичних революцій, яка спричинила великі зміни на ниві національно-культурного відродження українців і сприяла політичному пробудженню нації. А політика тісно пов'язана з журналістикою. "Четверта влада" інформує, формує громадську думку, підштовхує до дій.

У Східній Галичині гостро відчувалася потреба власного друкованого органу, тим паче, що Польська Рада народова, яка діяла як антиукраїнська інституція, мала свою газету.

..."Політичні події все ж таки покликали до життя першу українську часопись, але часопись політичну, під заголовком "Зоря Галицька" [1, с. 112].

За підготовку видання взявся український правник, громадський діяч, журналіст, член Головної Руської ради А. Павенцький.